

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.013

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.81.1>

Л. М. Кульбач

старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ У ФІЛОСОФСЬКО-ГРОМАДЯНСЬКІЙ ТА ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ

Якість життя українського суспільства та майбутнє України залежать від рівня знань та критичного мислення, духовної культури та моральних якостей, громадянської освіти та соціальної активності, ціннісних ідеалів молодого покоління. Ідея Нової української школи полягає в організації освітнього процесу, що ґрунтується на ціннісній педагогіці, компетентнісному підході в набутті знань, життєвих навичок та умінь школярів. Саме цінності сьогодні є фундаментом освіти, яка орієнтована на розбудову та утвердження незалежної демократичної держави.

Система ціннісних орієнтацій людини відображає її відношення до соціальної дійсності, ставлення до соціального середовища, визначає характер її поведінки, вчинків, характеризує спрямованість дій та активностей, загальний підхід людини до себе, оточуючих, світу в цілому, надаючи сенс життю. З давніх давен дотепер цінності у суспільстві, зокрема їх характер, особливості, наповнення визначають духовний світ його громадян, їх світоглядні орієнтири, переконання та життєві принципи.

Філософія і методологія освіти мають вкрай важливу функцію у формуванні ціннісних орієнтацій та усвідомлень дітей і молоді. Організація освітнього процесу в умовах розбудови демократичного суспільства вимагає від педагогів перш за все ґрунтовних знань з цього питання. Аналіз наукових праць з проблеми цінностей дає підстави стверджувати, що цінності є об'єктом дослідження в багатьох науках, таких як: філософія, психологія, педагогіка, соціологія, аксіологічний підхід використовується у наукових дослідженнях різних галузей. Тож, поняття «цінність» є досить складним і багатоплановим у своєму визначенні. Втім для системного розуміння педагогами процесу становлення системи цінностей, починаючи з давніх часів і до сьогодні, не вистачає узагальнених праць.

У даній статті проведено огляд незначного обсягу філософських, громадянських та педагогічних думок, систем, поглядів, концепцій, які містять аксіологічну природу, що може стати у пригоді педагогам для власного розуміння природи цінностей та допоможе у виробленні інноваційних ідей у ціннісному вихованні дітей і молоді.

Провідною ідеєю статті є думка про те, що найвищою цінністю була, є і буде Людина, її життя, права і свободи, гідність, недоторканність, справедливість.

***Ключові слова:** цінності, система цінностей, філософська думка, педагогічна думка, гуманістична педагогіка, аксіологія освіти, громадянсько-політичні цінності, гідність, справедливість.*

Постановка проблеми. Сьогодні, коли Україна впевнено обрала шлях на євроінтеграцію та європейське майбутнє, вкрай актуальним стало поширення та пропагування демократичних цінностей у нашому суспільстві. Прагнучи стати членом європейської спільноти, Україна утверджує загальнолюдські цінності, громадянські, духовні, моральні, культурні засади організації суспільства. Агентами змін покликані стати заклади освіти, які, сфокусувавшись на фундаменті національної освітньої реформи, мають представити цінності в дії. Слід акцентувати увагу на тому, що ідея Нової української школи полягає в освіті, яка ґрунтується на цінностях, що є насправді фундаментом освіти та умовою формування людини й суспільства. Саме загальнолюдські життєві цінності формують осо-

бистість, а загальнолюдські життєві цінності громадян формують націю.

Система ціннісних орієнтацій людини відображає її відношення до соціальної дійсності, ставлення до соціального середовища, визначає характер її поведінки, вчинків, характеризує спрямованість дій та активностей, загальний підхід людини до себе, оточуючих, світу в цілому, надаючи сенс життю. З давніх давен дотепер система цінностей у суспільстві в цілому, зокрема їх характер, особливості, наповнення визначають духовний світ його громадян, їх світоглядні орієнтири, переконання та життєві принципи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із теми. Проблеми ціннісних орієнтацій, природи цінностей, їх класифікації, ролі ціннісних орієнти-

рів в освітньо-виховній системі суспільства цікавили мислителів у різні часи з давніх давен, своє бачення ціннісної системи в суспільстві вони відображали у різноманітних філософсько-правових концепціях, віддзеркалюючи становлення та трансформації громадянського суспільства. Поняття «цінність» вперше з'являється в 60-х роках XIX ст. завдяки німецькому філософу Р. Лотце, а на початку XX ст. утверджується й поняття «аксіологія» (термін «аксіологія» був введений в 1902 році філософом П. Лапі). Вивченням психології цінностей займалися А. Маслоу, Г. Олпорт, М. Рокич, Ш. Шварц, Б. Ананьєв, А. Здравомислов, А. Лазурський, Д. Леонт'єв, І. Пригожин, С. Рубінштейн та інші. Такі вітчизняні науковці, як В. Андрущенко, М. Головатий, Л. Божович, Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, М. Савчин, В. Тугарінов, В. Ядов вивчали цінності як соціально-психологічний феномен. Досліджували вплив цінностей та ціннісних орієнтацій на процес становлення особистості В. Вербець, Л. Хомич, Є. Шиянов, І. Зязюн. Питання ціннісних аспектів права, його розуміння як справедливості розглядали Я. Бігун, П. Рабінович, Т. Андрусак, О. Скакун, О. Тарасишина. Дослідженням співвідношень цінностей займалися Т. Подковенко, С. Погребняк, А. Смілик, А. Карась. Системі цінностей та аксіологічній основі патріотичного виховання присвятили свої наукові розробки Л. Кулішенко, В. Шинкаренко, В. Гуменюк, В. Кіндрат, А. Бондар, В. Бондар, М. Шкіль та інші.

Філософія і методологія освіти мають вкрай важливу функцію у формуванні ціннісних орієнтацій та усвідомлень дітей і молоді. Організація освітнього процесу в умовах розбудови демократичного суспільства вимагає від педагогів перш за все ґрунтовних знань з цього питання. Аналіз наукових праць з проблеми цінностей дає підстави стверджувати, що цінності є об'єктом дослідження в багатьох науках, таких як: філософія, психологія, педагогіка, соціологія, аксіологічний підхід використовується у наукових дослідженнях різних галузей. Тож, поняття «цінність» є досить складним і багатоплановим у своєму визначенні. Втім для системного розуміння педагогами процесу становлення системи цінностей, починаючи з давніх часів і до сьогодні, не вистачає узагальнених праць.

Отже, **метою статті** є розгляд ряду філософських, громадянських та педагогічних думок, систем, поглядів, концепцій, з давніх часів дотепер, на теренах давніх країн, України, зарубіжжя, які містять аксіологічну природу, що може стати у пригоді педагогам для власного розуміння природи цінностей та допоможе у виробленні інноваційних ідей у ціннісному вихованні дітей і молоді.

Виклад основного матеріалу. «Першим кроком до розуміння природи цінностей було усвідомлення того, що з'ясування поняття реально-

сті та істини не дає відповіді на питання, що таке цінність. Істина відповідає на питання, яким є те, що існує, якою є реальність. Цінність відповідає на питання, яким щось повинно бути. Скільки б ми не досліджували те, що існує фактично, ми не зможемо відповісти на питання, що повинно існувати» [1]. На думку С. Возняка, В. Кононенко, М. Добриніна, С. Рубінштейна поняття «цінність» близьке до поняття «значущість»: цінністю можна вважати все те, що є значущим для особистості, відіграє особливу роль у життєдіяльності людини, задоволенні її потреб, інтересів, цілей, з життєвою позицією ототожнює цінність. М. Головатий близький у своєму розумінні цього поняття до попередніх науковців, він стверджує, що цінності – це певні ідеї, погляди, за допомогою яких люди задовольняють свої потреби та інтереси. Не залишилось поза нашою увагою й визначення М. Рокич, який зазначає, що цінності – це «стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета існування має потенційне значення з особистого погляду, на відміну від протилежного чи зворотного способу поведінки або кінцевої мети існування». Цікаве й суб'єктивне, на нашу думку, висловлювання науковця П. Менцера: «Цінність – це те, що почуття людини диктує визнати важливішим над усім, і до чого можна прагнути, ставитися з повагою та визнанням» [2].

На нашу думку, цінність є суб'єктивною категорією, бо те, що цінне для однієї людини або в одних обставинах, може не бути цінним або бути мало цінним для інших людей або в інших обставинах. Життєві цінності в психології розглядаються як сукупність найважливіших якостей внутрішньої структури особистості, які є для неї особливо значущими.

Представники гуманістичної психології розглядають ціннісні орієнтації як один із показників самоактуалізації особистості. Самоактуалізація особистості – це складний саморух до повного розкриття власних можливостей та здібностей, який відбувається протягом усього життя та має свої особливості на різних етапах особистісного і професійного становлення. Цінності складають основу життєдіяльності – це історично складені модули, способи зв'язку свідомості й буття людини і світу [3, с. 28].

У різні часи та епохи філософські системи ототожнювали цінності з відповідними характеристиками суспільства й людини в ньому. Так, у філософії Античності цінності розглядалися, як частина буття, а така цінність, як добродієність ототожнювалась із мудрістю та мудрецьями.

Із чітко вираженими загальнолюдськими цінностями ми зустрічаємося в філософії Стародавнього Китаю. Так, у I ст. до н.е. Мен-Цзи (372–289 р.р. до н.е.) створив концепцію людської природи, концепцію морального блага і ставлення освіченого

до цього блага, згідно до яких людська природа може реалізовуватися через чотири добродіє: людяність, правдивість, ввічливість і знання. Його сучасник Дун Чжуншу (179–104 р.р. до н.е.) окреслює п'ять норм синівської добродіє в людському суспільстві: людяність, правдивість, ввічливість, мудрість, щиросердність.

На думку Демокріта, (460–370 р.р. до н.е.) людина найбільше повинна цінувати гідність, у той же час він вважав особливо значимими цінностями істину, чесність і справедливість. У дискусіях із софістами, які вважали, що стійких цінностей не існує, філософ доводив, що люди знають про такі цінності, наділені ними і розуміють, що до них треба прагнути. Стосовно справедливості та моральних якостей людини він говорив, що людина не повинна здійснювати погані вчинки не через страх перед покаранням, а через почуття обов'язку, «той, хто здійснює несправедливість нещасніше несправедливо страждаючого», кожна людина повинна перешкоджати або хоча б не сприяти поганому вчинку іншої [4].

Про природу цінностей розмірковував і Сократ (469–399 р. р. до н.е.). Він шукав відповіді на питання: які блага для людини є найважливішими?; яке життя є найбільш гідним? Філософ вважав, що найвищою людською метою є життя, значить найвище благо – це щастя життя. А щоб це благо досягти, треба бути розсудливим, справедливим і мужнім. Сократ вважав ці чесноти (цінності) основними, і їх можна досягти шляхом пізнання себе та світу. Філософським відкриттям його стало твердження, що душа людини, її моральна поведінка та мисляча активність – це найголовніше в ній. Для філософа моральність і істина – рівноцінні категорії. Людина, наділена цими чеснотами, керується моральними принципами, її вчинки хороші, а людина ж, яка не знає, що таке моральність та істина, може помилитись і зробити погано, навіть цього не прагнучи. Таким чином, за Сократом, будь-яка чеснота (цінність) є мудрістю і тільки мудрі люди здатні на прекрасні вчинки, а головною метою життя людини вважав самовдосконалення у процесі пошуку істини та діяння добра.

Принцип справедливості поклав в основу ідеальної держави Платон (427–347 р.р. до н.е.). Справедливість – це те головне, що об'єднує людей, завдяки їй люди можуть жити щасливо, працювати, отримувати блага, допомагаючи та підтримуючи один одного. Державний устрій для людини – це природна необхідність, і влада повинна дбати про дотримання в державі принципу справедливості, підтримувати й зміцнювати єдність, цілісність держави. Несправедливість, навпаки, викликає ворожнечу, розбрат, міжособні війни і в кінці кінців – втрату єдності та розбрат. Філософ вважав, що до несправедливості в суспільстві та вказаних наслідків призводять

відсутність виховання, аморальні вчинки людей, пиха, бажання наживи, надмірні матеріальні цінності та приватна власність. Тому в ідеальній державі кожна людина повинна займатися своєю справою, на що вона має природні задатки, цим самим забезпечувати свої реальні життєві потреби, але не втручатися в справи інших – це і є справедливість. А результатом буде щасливе життя громадян.

Про дотримання певних моральних норм і правил, моральну позицію людини йдеться у Вченні про людину Арістотеля (384–322 р.р. до н.е.). Згідно з цим вченням людина здатна до розуміння та прояву таких понять, як добро і зло, справедливість і несправедливість. Людина народжується в суспільстві й тому інстинктивно намагається «спільного співжиття» – упевнений Арістотель. А центральною етичною категорією суспільного життя є справедливість. Філософ упевнений, що справедливість може бути вираженою тільки до іншої людини, що є проявом турботи людини про суспільство і, як висновок, - людина є політичною суспільною істотою. Слід звернути увагу на категорію рівності у Арістотеля: справедливість полягає в рівності, але ця рівність для рівних, а для нерівних – нерівність [4, с. 105]. Філософ вважає, що моральні поняття в самій людині: в пошуках своєї користі і свого щастя. Арістотель ввів етику в коло філософських знань, яка містить вчення про благо, чесноти, свободу волі, моральний ідеал.

Отже, можемо зазначити, що провідна риса античної аксіології освіти – орієнтація на громадянсько-політичні цінності, серед яких: гідність, істина, справедливість, чесність, добро, рівність.

Радикально змінюється зміст цінностей в епоху Середньовіччя, коли домінантою стають релігійні цінності. Людина, зневірившись у розумі та знаннях, шукає іншу надійну опору, силу, ідею для пояснення й розуміння дійсності. І такою опорою стає ідея Бога. Філософ Фома Аквінський (1225–1274 р.р.) вважає, що метою життя людини є пізнання Бога, бо тільки у Бога є інтелект та сутність, а людина, тільки пізнавши Бога, дійде розумом до сутності. Фома Аквінський, П'єр Абеляр, Гуго Сен-Вікторський, Вінсент де Бове були представниками схоластики, універсальної філософії й теології, яка панувала в громадській думці Західної Європи впродовж XI – початку XVI ст. і яка виробила культурні цінності на основі аристотелизму та християнського богослов'я.

Еволюція цінностей у Середні віки мала характерні особливості у Візантії. Становлення філософської думки й культури відбувалося в процесі суперечки християнського світогляду й філософських традицій античного світу. Важливим чинником у розвитку суспільства стають наукові знання, дійсна платформа для становлення людини та її цінностей. В епоху Відродження домінантою

виступає гуманістичний світогляд: М. Монтень, Т. Мор, Ф. Рабле, філософи-гуманісти, вважають людину найвищою цінністю, а ідеалом виховання – фізично й духовно розвинену особистість.

Головними ідеалами представника ренесансного гуманізму Я. А. Коменського (1592–1670 р. р.) були такі: людина як вища цінність, людина-творець, людина–гармонійна особистість. Ключовими вважав рівноправність, оптимізм, повагу до життя, турботу про людину, мудрість, життєвий досвід. Його ідеї та творчість, безперечно, безцінні для світової педагогіки та шкільної практики.

Цікавою є ідея свободи для людини у представника епохи Ренесансу – Нікколо Макіавеллі (1469–1527 р. р.). Свобода дає можливість активно діяти і тоді людина стає «ковалем свого життя» – вважає філософ. Проте людська турбота про моральні цінності та почесні йдуть за «власницькими інтересами» людини. Макіавеллі закликає слідувати велінню душі та сміливо діяти, не дослухаючись порад інших, і не давати поради самому, тоді це буде повна свобода. Замислитися нас спонукає й думка філософа про виховання та закон: «Добрі приклади народжуються добрим вихованням, добре виховання – гарними законами, гарні закони – тими самими непорядками, що їх багато хто безрозсудно засуджує» [4, с. 156].

Філософсько-педагогічна думка епохи Відродження, звільняючись від християнського світорозуміння та авторитету церкви, усвідомлює та утверджує цінність розуму. М. Монтень був упевнений, що освіта має перш за все розвивати в дітей самостійність думки, критичне мислення, розум та при цьому невід'ємною частиною є виховання моральних цінностей. Повернення до античних ідеалів виховання сприяло формуванню громадянських цінностей як основи процесу виховання. Надто показовою в досліджуваному питанні була система громадського життя Флоренції, де чітко прослідковувалася тенденція становлення нової особистості, життєво активної, енергійної, небайдухої до суспільних інтересів, формування громадянських та патріотичних якостей людини, до всіх заходів та урочистостей активно залучалася молодь. Гуманістами було створено ідеал громадянина, перш за все суспільно активної людини.

Філософи французького та англійського Просвітництва пропонують та обґрунтовують раціональний підхід до системи цінностей. Зокрема, англійський філософ Д. Локк (1632–1704 р. р.) основу морального виховання вбачав у формуванні істинного уявлення про чесноти. На його думку, виховання має спиратися на розум і тоді в поєднанні з мудрістю ця чеснота стає корисною. Значну увагу філософ приділяв поступовому виробленню стійких звичок у дітей, відводив вирішальну роль прикладу вихователя.

Людські цінності у Т. Гоббса (1588–1679 р. р.) трактуються з позиції економічного та соціального впливу на людину, а саме: чеснотами людини є її суспільна цінність. «Вартість або цінність людини, подібно всім іншим речам, є її ціна, тобто вона становить стільки, скільки можна дати за користування її силою, і тому є річчю не абсолютною, а залежною від потреби в ній і оцінки іншого» [4].

Оригінальну модель громадянської освіти з гуманістичним спрямуванням запропонував французький просвітитель Ж.-Ж. Руссо (1712–1778 р. р.) – формування громадянина в царині свободи (загальнолюдські, в тому числі громадянські, цінності дитини формуються в процесі вільного природного виховання). У своїх творах «Еміль, або Про виховання», «Про суспільний договір, або Принципи політичного права» філософ стверджував, що насильство – це зло, гуманне ставлення до людини та народу – це основа відносин у суспільстві, а суспільна організація є ефективною та цінною, бо надає можливість кожному проявити свої права й свободи на благо цього ж суспільства. Він вважав, що «суверенітет народу є гарантом держави розуму, суспільної рівності та свободи».

На вершину нашої уваги в контексті розгляду процесу зародження та розвитку таких понять, як свобода, воля, добро, рівність, гідність, заслуговує німецька класична філософія та її засновник – Іммануїл Кант (1724–1804 р. р.). Його формула «категоричного імперативу» або основного морального закону полягає в тому, що людину не можна розглядати як засіб для досягнення будь-якої мети, бо вона і є сама мета. Людина, як моральна істота, підкорюється тільки моральному обов'язкові. А свобода є доказом існування морального закону. Філософ виокремив моральність як особливу сферу людського буття і виніс її з межі пізнання, туди, де місце свободі. Кант вперше заявляє про недоторканність людини, що є моральним законом. «Обов'язок стосовно себе полягає в тому, щоб людина дотримувалася людської гідності в самій собі» [4, с. 207]. Таким чином, за Кантом, з одного боку, моральна поведінка людини відповідає закону, з іншого – її мотивацією є гідність людини. Людина повинна чинити так, щоб максима її вчинку претендувала на значимість закону.

Слід звернути увагу на той факт, що в майбутньому багато філософів будували свої теорії про цінності на ідеях І. Канта. Відповідно формувався філософське вчення про цінності – аксіологія. Свій внесок у розвиток науки аксіології зробили й філософи-екзистенціалісти, такі як: Ніцше, Кафка, Сартр.

Так, Ніцше (1844–1900 р.р.) високі моральні цінності, інтелектуальні якості та фізичну досконалість вкладає у «надлюдину», яка все це в собі

гармонійно поєднує. Це нова людина, людина майбутнього, «вільна людина», яка піднімається вище над сліпою жадобою влади, безглуздя, брехнею та іншими людськими вадами. Таким чином, вершина людської моральності у Ніцше – це «надлюдина». Натомість, «посередня» людина шукає, де б позичити самосвідомість, щоб не думати самій. Тому Ніцше побоювався демократії, бо її основний принцип рівності підносить «посередніх» людей, які нічого не створюючи й не докладаючи зусиль, заявляють про протилежне й претендують на визнання. Тут варто відмітити, що стосовно теорії демократії у Ніцше існує багато суперечностей і випадів у її бік. Насправді ж, демократія, яка надає рівні права і свободи усім, – єдиний можливий шлях до справедливості. Цінності у Ніцше – це весь світ буття, але ця категорія потребує постійного перегляду та переоцінки.

Іншої точки зору представники Баденської школи неокантіанства В. Віндельбанд (1848–1915 р.р.) та Г. Ріккерт (1863–1936 р.р.), на думку яких, цінності – це ідеал, універсальна категорія, те, до чого людина прагне. На відміну від Ніцше, Ріккерт стверджував, що цінності не змінюються, тому не потребують перегляду та переоцінки, змінюватися може лиш ставлення до них. Ріккерт вважає, що необхідно розрізнити три поняття – цінності, блага, оцінки. Цінності виявляються в благах і оцінках та існують незалежно ні від чого. М. Вебер (1864–1920 р.р.) вважав, що «культурні ідеї та цінності допомагають формувати суспільство та значною мірою визначають вчинки людини» [5]. Цікавою для розуміння цінності свободи є «філософія свободи» Ж.-П. Сартра (1905–1980 р.р.): свобода передбачає незалежність теперішнього з минулим, заперечення його й розрив із ним; людина така, якою вона себе вільно обирає; «людина вільна незалежно від реальної можливості здійснення своїх прагнень» (Кремень, 296). На переконання Сартра, ніякі обставини не можуть вплинути на свободу людини. Людина «приречена на свободу», але вона має можливість вибирати не реальні можливості, а своє ставлення до них, тобто свобода людини не в зміні світу людиною, а в зміні свого ставлення до світу. Ще слід акцентувати увагу на критерії моральності Сартра. На його думку, людина є критерієм, джерелом і метою моральності. «Категоричний імператив» Сартра трактується так: «користуйся своєю свободою, будь самим собою». Моральний принцип Сартра не вимагає закону, бо, людина, яка «приречена на свободу», вже сама є закон і, здійснюючи будь-який життєвий вибір, несе величезну відповідальність за нього, а саме: за наслідки для себе й для всіх – тобто суспільство.

Розглянемо теорію цінностей – натуралістичний психологізм, представниками якої є Дж. Дьюї (1859–1952 р.р.), Р. Перрі (1876–1957 р.р.).

«Є тільки одне первісне джерело цінностей, а саме інтереси людини», – писав Р. Перрі. На його думку, об'єктом інтересу виступає цінність, при цьому інтерес означає почуття, емоції, поривання, а об'єкт стає цінним тоді, коли інтерес поширюється на нього. Натомість Дж. Дьюї цю ж концепцію представляє по-іншому: «Цінність народжується в ситуації і не може існувати як властивість предметів чи явищ незалежно від тієї діяльності людей, до якої залучено ці предмети». Для нього цінність – це не об'єкт інтересу, як у Перрі, а результат діяльності, досвід. Цінність виникає внаслідок імпульсів із глибини психіки, відповідно вона є потребою організму, отже, досліджувати цінності варто не за змістом висловлювань та думок людини, а шляхом аналізу її практичних дій. Як педагог, Дж. Дьюї у своїй праці «Вступ до філософії виховання» стверджував, що виховання – це лабораторія, де формуються, розвиваються, конкретизуються, перевіряються та уточнюються філософські цінності. Тому завдання батьків у процесі виховання занурити дитину в світ цінностей і розкрити їх багатогранність, щоб вони увійшли в життя дитини.

Стверджував, що цінності мають об'єктивний характер, М. Шелер (1874–1928 р.р.), представник персоналістичного онтологізму. Цінності – це феномени, які проявляються інтуїтивно, у процесі емоційного споглядання, їх немає поза межами спрямованості свідомості, вони не піддаються вираженню в формах логічного осмислення. Цінності не змінюються зі зміною людей і речей. Так, Шелер наводить приклад, що цінність дружби не зміниться, якщо один із друзів стане зрадником. На нашу думку, заслуговує особливої уваги запропоноване філософом упорядкування ціннісної системи. Шелер вважає, що «всьому царству цінностей притаманний особливий порядок, який полягає в тому, що цінності у відносинах одна до одної утворюють якусь «ієрархію», в силу якої одна цінність виявляється більш високою, ніж інша». Вищою в цій ієрархії буде та цінність, яка довговічніша, яка більше задовольняє людину. Менш цінними, на думку філософа, є цінності, що задовольняють чуттєві та матеріальні бажання, натомість, більш цінними є ті, що задовольняють інтелектуальні та естетичні потреби людини. Святість і любов до Бога – це найвищі цінності.

У ході проведеного аналізу існуючих теорій загальнолюдських, зокрема громадянських цінностей, нами було констатовано факт зародження у західній педагогічній науці в середині ХХ ст. напряму, що отримав назву «ціннісне виховання», методологічною основою якого стала теорія прагматизму Дж. Дьюї.

Особливу увагу слід звернути на теорію цінностей американського дослідника Мілтона Рокіча (1918–1988 р.р.), який вважав ціннісні орієнтації «абстрактними ідеями», які лежать в основі пове-

дінки людини та її світогляду. Науковець класифікує цінності на термінальні (або цінності-цілі) й інструментальні (цінності-засоби). Термінальні виражають те, що для людини є сенсом життя, особливо значиме, а на інструментальні людина опирається у повсякденному житті, те, що є основою її поведінки. Рокіч підкреслює, що основні індивідуальні цінності закладаються в дитинстві й розвиваються в процесі соціалізації [4]. Представник екзистенціалізму Мартін Бубер (1878–1965 р.р.) був переконаний щодо особистого впливу педагога (його особистісних якостей, переконань, моральних норм, ціннісних орієнтацій) на становлення вихованця та його цінностей. Його ідея стала методологічною основою ціннісного виховання в педагогічній науці США.

Про те, що цінності споконвічно притаманні людській природі, стверджував американський психолог, представник гуманістичного напрямку – Абрахам Маслоу (1908–1970 р.р.). Натомість, маючи біологічну, а саме генетичну основу, вони розвиваються, створюються та конструюються цивілізацією й культурою. Маслоу виокремив цінності, що визначають сенс людського життя. Це – істина, краса, добро, справедливість, цілісність, досконалість, життєвість, самодостатність та ін. [4, с. 207].

На нашу думку, цікавим і самобутнім є процес становлення системи демократичних цінностей в українській філософсько-політичній та педагогічній думці, основні ідеї якої складають генокод нації. Так, український філософ Г. Сковорода (1722–1794 р.р.) головною суспільною цінністю вважав «сродну працю», яка є природною потребою людини, крім цього – доброзичливе ставлення до людини, взаємоповагу, вірність, моральні чесноти. Заслугують на увагу й визнання ідеї народної «вольниці» та демократизму козацтва М. Костомарова (1817–1885 р.р.), що мали позитивний вплив на розвиток українського суспільства. П. Куліш (1819–1897 р.р.) створив теорію про особливості української душі, визнаючи національних дух підґрунтям суспільного розвитку. Історик стверджував, що український народ має розвиватися своїм власним шляхом, цим самим проголошуючи таку українську національну цінність, як ідентичність. Націоналісти Д. Донцов (1883–1973 р.р.), В. Липинський (1882–1931 р.р.) цінностями нації вважали самобутність, ідентичність, духовність, індивідуальність, національну неповторність.

Принцип народності К. Ушинського (1823–1870 р.р.), його ідея виховання дитини любов'ю до життя й праці, мета виховання (формування у людини почуття обов'язку перед народом та виховання в людини почуття патріотизму) – усе це говорить про ціннісну складову його педагогіки. Фундаментальною працею науковця є психолого-педагогічний та філософський твір «Людина,

як предмет виховання». Велику роль педагог приділяв громадянському та сімейному вихованню: «Громадське виховання тільки тоді буде дієвим, коли його питання стануть громадськими питаннями для всіх і сімейними питаннями для кожного»; «Збудження громадської думки у справі виховання – основа його розвитку» [6]. Громадянські та сімейні цінності вважав найголовнішими.

Педагогиня та науковиця С. Русова (1856–1940 р.р.) відстоювала національні цінності України, в освіті значну роль відводила національному вихованню та українознавству.

За результатами наукових досліджень науковця І. Бежа, характеристиками людини з високим рівнем громадянської культури є: громадянська мужність, гідність, вірність, активність, дисциплінованість, прихильність до державних інтересів – демократичні цінності [7, с. 3-6].

На думку Ю. Івченка, із якою ми повністю погоджуємося, громадянський патріотизм повинен стати невід'ємним компонентом культивування відповідальності за єдність України [8, с. 223-226]. Відповідальність у загальному розумінні як риса характеру, відповідальність громадянина за минуле, теперішнє та майбутнє країни, відповідальність за дотримання норм і законів у державі є складовими такої значимої демократичної цінності як відповідальність.

Стверджуючи, що цінності тісно пов'язані між собою й утворюють систему, О. Бандура пропонує свій варіант системи, до якої входять: людське життя, гідність, власність, свобода, рівність, справедливість [3].

Із самої суті людини впливає гідність – невід'ємна, вроджена цінність природних вимог до правового та соціального статусу громадянина. Зокрема, Загальна декларація прав людини вказує, що визнання гідності, притаманної усім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їхніх прав є основою свободи, справедливості та загального миру в усьому світі [9, с. 398]. «Людська гідність, – зазначає О. Грищук, – це самоцінність та суспільна значимість людини як біосоціодуховної істоти, яка визначається існуючими суспільними відносинами» [9, с. 392]. Саме гідність передбачає встановлення людиною істини стосовно власної діяльності, її результатів, особистісних якостей, фізичних, інтелектуальних, моральних. Гідність дає можливість людині чинити опір несправедливості, боротися за суспільні ідеали, не допускати насильство по відношенню до себе та інших. Ця цінність особистості реалізується через такі чесноти, як відповідальність, незалежність, самодостатність.

Гідність передбачає свободу – стан людини, необхідний для всебічного розвитку, найкращих проявів особистості в суспільстві, що призводять до формування демократичного світогляду нації.

М. Гайдеггер звертає увагу на зв'язок істини зі свободою: «Суть істини відкривається як свобода» [10, с. 20]. Свобода полягає у можливості людини вільно висловлювати свої думки. «Справжня свобода – це здійснення свідомого вибору, для якого необхідне знання істинної картини ситуації. Як кажуть, хто володіє інформацією, той володіє ситуацією. Є ще один цікавий вислів: «Вільним є той, хто може не брехати». Свобода полягає й у можливості вільно виражати ті думки, які людина вважає істинними. Відвертість та прямота притаманні відповідальній і незалежній особистості» [1]. Право людини на свободу обмежується таким же правом на свободу іншої людини. Так ми маємо наступну суспільну (або громадянську) цінність – рівність. У своїх правах та обов'язках громадяни мають бути рівноправними. Для суспільства рівність громадян є й основним принципом, що регулює взаємовідносини та рухає суспільний розвиток. Рівність є необхідною умовою для справедливості, яка передбачає рівність прав і обов'язків, умов та вимог діяльності, розподілу благ та винагород, визнання. Справедливість – це істина, що керує життям людини, дає оцінку будь-яким діям, наявності в них добра і зла, законності і беззаконня. Можна сказати, що вона є формою гармонії. Її забезпечення в суспільному житті становить одну з основних цілей права. «Істина має зв'язок і з рівністю, і зі справедливістю. Справедливість, як і рівність, має об'єктивні підстави і не повинна залежати від чиеїсь примхи» [3]. Е. Роттердамському належать такі слова: «Ти тільки не вважай справедливим те, чого ти бажаєш, бажай лише того, що є справедливим» [11, с. 182].

О. Бандура, провівши дослідження таких громадянських цінностей, як життя, рівність, свобода, справедливість, гуманізм, приходять до висновку, що вони діалектично пов'язані між собою і навіть утворюють цілісну систему, особливе місце в якій посідає саме справедливість [12, с. 14].

Висновки і пропозиції. Отже, слід зазначити, що система цінностей, формуючись у різні часи та епохи, внаслідок взаємовпливу соціокультурного макро- та мікросередовища, економічних та політичних чинників, потерпає змін, трансформацій, знаходиться в постійному пошуку так само, як і цілі покоління людей, які, змінюючись, наслідують від своїх пращурів як позитивні, так і негативні риси. Суспільна система цінностей, зокрема кожна з

них, їх характер, зміст, наповнення є в значній мірі відображенням освітньо-виховної системи суспільства, орієнтиром формування духовного світу людини, її світоглядних переконань та усвідомлень як громадянина і, як наслідок, – вектор розвитку суспільства. В ієрархії цінностей індивідуальні завжди займають вищі позиції в порівнянні з суспільними. Саме індивідуальні цінності об'єднують людину з суспільством, дають можливість успішної соціалізації, набуття життєвого досвіду, самореалізації та досягнення успіху. Найвищою цінністю була, є і буде Людина, її життя, права і свободи, гідність, недоторканність, справедливість. Подальші наукові розвідки планується присвятити вивченню інноваційних педагогічних систем з формування ціннісних орієнтацій школярів.

Список використаної літератури:

1. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/> (дата звернення: 12.03.2022).
2. Головатий Н. Ф. Соціологія молодіжності : Курс лекцій / Н. Ф. Головатий. Київ : МАУП, 1999. 224 с.
3. Бандура О. Істина як загальнолюдська та правова цінність. *Право України*. 2010. № 2. С. 88–95.
4. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції : підручник Київ : Книга, 2005. 528 с.
5. Гіденс Є. Соціологія / пер. з англ. В. Шовкун та ін. Київ : Основи, 1999. 726 с.
6. Громадське виховання є для народу його сімейним вихованням. URL: <http://surf.li/bqumd> (дата звернення 31.03.2022).
7. Бех І. Психолого-педагогічні проблеми виховання громадянськості. *Громадянське виховання молоді в умовах трансформації суспільства : зб. наук. ст.* Черкаси, 1998. С. 3–6.
8. Івченко Ю. Громадянський патріотизм як основа національної єдності (філософсько-правові аспекти). *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 223–226.
9. Грищук О. В. Людська гідність у праві : філософські проблеми. Київ, 2007. 432 с.
10. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. Москва, 1991. 192 с.
11. Роттердамский Э. Философские произведения. Москва : Наука, 1986. 703 с.
12. Бандура О. Основні цінності права як система. *Право України*. 2008. № 5. С. 14–19.

Kulbach L. Formation of the system of values in philosophical-civic and pedagogical thought

The quality of life of Ukrainian society and the future of Ukraine depend on the level of knowledge and critical thinking, spiritual culture and moral traits, civic education and social activity, value ideals of the young generation. The idea of the New Ukrainian School is to organize the educational process based on value pedagogy, a competency-based approach to the acquisition of knowledge, life skills and abilities of pupils. Nowadays, values are the foundation of education, which is focused on building and establishing an independent democratic state.

Human system of value orientations reflects attitude to social reality, attitude to the social environment, determines the nature of their behavior, actions, characterizes the direction of actions and activities, the general approach of man to himself, others, the world as a whole, giving a purpose to life. For a long time, values in society, especially their nature, features and content determine the spiritual world of its citizens, their worldviews, beliefs and principles of life.

Philosophy and methodology of education have an extremely crucial function to form the value orientations and awareness of children and youth. The organization of the educational process in the conditions of building a democratic society requires from teachers, first of all, thorough knowledge on this issue. The analysis of scientific works on the problem of values gives opportunity to claim that values are the object of research in many sciences, such as philosophy, psychology, pedagogy, sociology, axiological approach is used in research in various fields. Therefore, the concept of «value» is quite complex and multifaceted in its definition. However, for teacher's understanding the process of formation of the system of values, from ancient times till Nowadays, there is a lack of generalized works.

This article reviews philosophical, civic and pedagogical thoughts, systems, views, concepts that contain axiological nature, which can be useful for teachers to understand the nature of values and help to develop innovative ideas in the value education of children and youth.

The leading idea of the article is the idea that the highest value was, is and will be Man, his life, rights and freedoms, dignity, inviolability, justice.

Key words: *values, system of values, philosophical thought, pedagogical thought, humanistic pedagogy, axiology of education, civic and political values, dignity, justice.*